

SOMLAI KATALIN

AKTÍV SEMLEGESSÉG OSZTRÁK MÓDRA

Soós KATALIN: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 147 o.

Ez az első átfogó, az osztrák kül- és belpolitikát, valamint a menekültkérdést együttesen tárgyaló tanulmány arról, hogy a szomszédos Ausztria miként reagált a magyar forradalom hírére és annak reá háruló következményeire. Soós Katalin könyve két korábban megjelent rövidebb tanulmányának eredményeire épül. Ausztria magatartását az Osztrák Állami Levéltár kancelláriai és külügyminisztériumi iratai, a Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, valamint a menekültkérdéssel foglalkozó osztrák monográfiák alapján dolgozta fel.

Ausztria politikája 1956-ban a semlegeesség jegyében és féltésében alakult. Ezen katonai, azaz tömböktől független semlegeességet értettek, amely azonban lehetővé tette a polgári demokrácia elvei melletti elkötelezettséget és kiállást. Ahogy Karl Czernetz, az Osztrák Szociáldemokrata Párt képviselője fogalmazott a Nemzeti Tanácsban: „Semlegeességünk nem lehet izolálódás, semlegeességünk nem lehet közömbösség, sem [...] tisztán katonai természetű. Minden ideológiai semlegeességet, minden politikai semlegeességet elutasítunk” (47. o.). Több osztrák politikus hasonló szellemű hitvallása teszi érzékelhetővé, hogy mekkora szimpátiával kísérték figyelemmel a magyar forradalom sorsát. A szerző e szuggesztív részletek mellett felvázolja a történetben szerepet játszó eszmék és fogalmak történeti hagyományait is. A polgári demokrácia melletti elkötelezettség alátámasztására a demokrácia hagyományát az 1920-as osztrák alkotmányig vezeti vissza, de levezeti azt a pártok programjából is, hangsúlyozva, hogy a vezető baloldali párt, az Osztrák Szociáldemokrata Párt 1947-ben meghirdetett programjában már nyíltan a demokrácia mellett foglalt állást, és elutasította a proletárdiktatúrát. Ennek megvalósítása kizárólag az amúgy kis támogatottságot élvező Osztrák Kommunista Párt céljai közt szerepelt.

Az új osztrák államiság demokrácia melletti másik eszmei pillére a semlegeesség. Az 1955-ös államszerződéssel önálló államiságát visszanyert ország önkéntesen deklarálta örök semlegeességét, s ezt alkotmányában is rögzítette. Az eseményekben gazdag 1955-ös év végén az ENSZ többek között Ausztriát is felvette tagjai közé. Az új státusú Ausztria a magyar forradalom kapcsán jelent meg először a nemzetközi porondon, először ekkor mérhette fel diplomáciai mozgásterét. Új szereplőként az ENSZ XI. közgyűlésén hangsúlyozottan a szervezet alapokmánya elveinek jegyében járt el: a magyar menekültek segélyezésének megszervezésére és a nemzetközi konszenzus kialakítására törekedett. Az 1956. november 9-i önálló osztrák határozati javaslat felhatalmazta a menekültügyi főbiztost a magyar menekültek gondozásának irányítására, és felszólította a Szovjetuniót, hogy ne akadályozza a segítségnyújtást, és hagyjon fel az emberiség normáit sértő akcióival. A mérsékelt hang eredményeként a hatá-

rozati javaslatot még a keleti tömb országai sem elleneztek, csak tartózkodással fogadták. Ausztria eleinte bízott a nemzetközi szervezet cselekvőképességében, idővel azonban élesen bírálni kezdte annak tehetetlenségét.

Ausztria a magyar forradalom kapcsán mutathatta meg először, miként is interpretálja semlegességét. Ugyanakkor a nagyhatalmak is színt vallhattak arról, hogy a kelet-közép-európai status quóban érdekükben áll-e tiszteletben tartani e fiatal semlegességét.

Ausztria féltette alig egy éve kinyilvánított semlegességét, amelynek a magyar forradalom jelentette az első kihívást. Ezért a feszült nemzetközi helyzetben minden igyekezetével azon volt, hogy szigorúan tartsa magát a semlegesség kritériumaihoz. A szomszédos országban kitört fegyveres összecsapások hírére az osztrák kormány azonnal reagált. Hangot adott szimpátiájának, de hangsúlyozta semlegességét is. Egyidejűleg – mivel tartottak attól, hogy a harci cselekmények áthúzódnának az országhatáron – már október 24-én készenlétebe helyezték a hadsereget, és a határ menti területeket gépesített alakulatokkal erősítették meg. A kötetben közölt dokumentumok is alátámasztják, hogy félték attól, hogy a Szovjetunió biztonsági érdekei miatt megtámadja Ausztriát. Az Egyesült Államok csak november 6-án adott ki nyilatkozatot arról, hogy Ausztria integritásának megsértését nem nézné ölbe tett kézzel.

Ausztria igyekezett a látszatát is elkerülni annak, hogy megszegné a semlegességet. A kormány tagjai aprólékosan mérlegelték lépésük következményeit. Nem engedélyezték például, hogy az amerikai segélyszállítmányok átrepüljenek az ország felett, vigyáztak, nehogy katonák kísérjék a külföldi segélyeket szállító vonatokat, s azt a húszmillió dollárt, amit az Egyesült Államok felajánlott a menekültek ellátására, csak a vöröskereszten keresztül fogadták el. Az óvatosság később is megmaradt, bár az országra nehezedő terhek súlya alatt engedményeket is tettek. Ekkor már engedélyezték a segélyszállítmányokat hozó katonai repülőgépek berepülését, és szívesen láttak olyan nyugati politikusokat, köztük Richard Nixon amerikai alelnököt is, akiktől a menekültek kérdés terheinek enyhítését várták. Ekkorra már azonban Magyarországon is felszámolták a fegyveres ellenállást, s így a propagandának is kevesebb alapja volt a támadásra.

Hasonló elővigyázatosság jellemezte Ausztria első hivatalos megnyilatkozását is: október 28-án, elsőként a nyugati államok közül felhívással fordult a Szovjetunióhoz. Óvatos megfogalmazásban – amelyből nem világlik ki, hogy szerintük ki is tehető felelőssé a vérontásért – felszólította a nagyhatalmat a harcok beszüntetésére. A második szovjet beavatkozást követő kormánynyilatkozat is hasonlóan óvatos volt, s kiadására is leginkább a közvélemény nyomása kényszerítette a kormányt.

A nyilvános állásfoglalás azért is elkerülhetetlen volt, mert a menekültek számának ugrásszerű növekedése Ausztriában azonnali intézkedéseket kívánt. A fegyvereseket Ebelsbergbe internálták, Burgenlandot gyakorlatilag lezárták, hogy megkönnyítsék a menekültek elszállítását és elhelyezését. Hogy a semlegesség megsértésének vádjait elkerüljék, intézkedtek, hogy hivatalos közlekedési eszköz ne segíthesse a magyarok menekülését, állami alkalmazottak ne avatkozzanak be, csak célozzanak arra, hogy hol lehet átkelni a határon. A határvonalat egyértelműen jelezték, hogy a véletlen incidenseket is elkerüljék.

Az osztrák pártok a kommunista párt kivételével egyetértettek abban, hogy Magyarországon szabadságharc folyik. Az Osztrák Kommunista Párt viszont ellenforradalomnak minősítette az eseményeket. Ugyanakkor a kommunisták vezérszónoka a december 6-i parlamenti vitában – hűen a semlegesség eszméjéhez – azt szorgalmazta, hogy „amint lehetséges, a szovjet csapatokat vonják ki Magyarországról, s a független, egyenlő jogú Magyarországon jöjjön létre a szocialista demokrácia” (49. o.).

Noha az erre alkalmas fórumokon – az ENSZ közgyűlésén, a sajtóban – az önkéntes semlegesség megsértésének vádjával rágalomhadjáratot indítottak Ausztria ellen, az osztrák kormány nem hagyta magát provokálni, a vádak minduntalan megcáfolta és visszautasította. A rágalomhadjáratot elindító *Volkstimmét*, a kommunista párt lapját elkobozták. Nem az ismertett tanulmányból, hanem más forrásokból tudjuk,¹ hogy a vádak lehangosabban ismétlődő Moszkva maga sem adott hitelt azoknak a koholmányoknak, melyek szerint osztrák területeiről horthystákat és más fegyvereket szállítanak Magyarországra. A Szovjetunió nem kérdőjelezte meg Ausztria semlegességét. A szovjet–osztrák kapcsolatok nem hidegültek el a forradalom után sem, ellentétben a magyar–osztrák kapcsolatokkal.

A kádári propaganda többek között azt sugallta, hogy a segélyek ellátásában központi szerepet játszó osztrák követség az imperialista támadás egyik bázisa. Tette ezt annak ellenére, hogy a Kádár-kormány november elején még hivatalosan is köszönetet mondott a 3,5 milliós schilling értékű osztrák élelmiszer- és gyógyszerzállítmányért. A menekülthullám duzzadásával a vádak új elemekkel bővültek: a magyar propaganda szerint a menekülteket osztrák földön „koncentrációs” táborokba zárják, s nem engedik hazatérni a repatriálni vágyókat. A határc incidensek tovább rontották a két ország viszonyát. A magyar kormány a kapcsolatok mélypontján kordonnal vonatta körbe a budapesti osztrák követséget, a ki- és belépőket pedig rendőrök igazoltatták.

Az osztrák kormány a magyar felkelőkkel szemben is „semleges” volt. Ismeretes, hogy az osztrák kormány az amerikai nagykövetséggel teljes egyetértésben döntött úgy, hogy Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnöknek el kell hagynia Ausztriát. Kevésbé prominens politikusokkal szembeni kormányzati intézkedésekre eddig csak elszórt utalásaink voltak, és Soós Katalin tanulmánya sem gyarapítja ez irányú ismereteinket. Ez annál is inkább hiányzik, mivel a korabeli propaganda vádjainak alaptalanságát az osztrák kormányzat nyilatkozatai helyett konkrét esetek bemutatásával hitelesebben lehetett volna cáfolni. Eörsi István tanulmányából² tudjuk például, hogy a bécsi Magyar Forradalmi Tanács egyik része az osztrák hatóságok fellépése miatt Genovába települt át. Az is ismert, hogy voltak olyan egyének és kisebb csoportok, akik Ausztrián keresztül utazva jutottak el Magyarországra. Egyes emigráns szervezetek egyenesen az önkéntesek kiutasítására kérték az osztrák hatóságokat.

A könyv tartalmi koherenciáját gyakran bontják meg hosszú kitérők: ilyen például az osztrák pártok politikai programjának ismertetése, az ENSZ szervezetéről, céljairól, történetéről, felépítéséről írottak, vagy azok a részek, amelyek a menekültjog történetéről, az Egyesült Államok nyilatkozatairól és külpolitikájáról, vagy éppen a Nagy Imre-perről szólnak. Bár ezeknek közül volt Ausztria 1956-os szerepvállalásához vagy a magyar–osztrák külkapcsolatokhoz, s ezért jogos utalni rájuk, részletes tárgyalásuk itt szükségtelen, s ugyanakkor a felszínesség veszélyét is magában rejti. Soós Katalin például részletesen, dokumentumok felsorolásával mutatja be az úgynevezett magyar kérdés ENSZ-beli útját, de elkerüli a figyelmét az a tény, hogy Nagy Imre első, 1956. október 28-i ENSZ-hez eljuttatott nyilatkozatában szovjet nyomásra tiltakozott az ellen, hogy a Biztonsági Tanács felvegye a napirendjére a magyar események tárgyalását.³ Különösen a könyv második felére – a menekültügyet tárgyaló fejezetekre – érvényes, hogy a szerző dokumentumokat ismertet egymás után, ahelyett, hogy – a

1 Lásd Gecsényi Lajos: Osztrák külügyi iratok Magyarország történetéhez. 1956. október–november. *Múltunk*, 1996. 2. sz. 157–206. o.

2 Adalékok az '56-os emigráció történetéhez. A bécsi Magyar Forradalmi Tanács. In *Évkönyv III. 1994*. Szerk. Bak M. János, Hegedűs B. András, Litván György és mások. Budapest, 1994, 1956-os Intézet, 112. o.

3 Békés Csaba: *Az 1956-os forradalom a világhatalmokban*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 89–91. o.

források megfelelő részeire is hivatkozva persze – bemutatná a magyarok ezreinek befogadásával birkózó Ausztriát. Az idézetek nyomán átfogó kép helyett jobbára töredékes ismereteket kapunk.

Magyarország egyetlen nem szocialista berendezkedésű szomszédja Ausztria volt, így az osztrák–magyar határ jelentette a kijáratot a „szabad” világba. Oskar Helmer, az aktív semlegességet valló Ausztria belügyminisztere október 26-án bejelentette, hogy országa mindenkinek – kommunistának és felkelőnek egyaránt – menedékjogot biztosít. Tette ezt annak ellenére, hogy 1956-ban még százhuszonhétezer második világháborús menekült tartózkodott az országban, s ehhez egy-két hónap leforgása alatt újabb száznolcvanezernyi magyar menekült érkezett. Jóllehet a szovjet csapatmozgásokat figyelemmel kíséző amerikaiak már október 28-án jelezték az osztrák kormánynak, hogy nagyobb menekülthullámra kell számítani, annak mérete azonban minden előzetes számítást felülmúlt. A menekültek száma december 10-én tetőzött, ekkor az osztrák hatóságok már hetvenkilencezer új határátlépőt regisztráltak. Január közepén az anyagi lehetőségek kimerülése miatt lezárták a határt, majd márciusban visszatelepítették a technikai zárat. Ausztria még így is gazdasági lehetőségeit messze felülmúlva segítette a magyar menekülteket. A menekültek segélyezésére a kormány bankszámlát nyitott, táborokat szerelt fel, október végén pedig léghídát létesített Budapest és Bécs között. A Marshall-segély fennmaradó tízmillió dolláros részét is a segélyezési programra használták fel. November 6-án a menekültek ellátása és továbbszállítása érdekében az osztrák kormány külföldi segítséget kért, és a segélyakció fő koordinátorának az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságot kérte fel. Ausztria nemcsak a befogadásakor, hanem a menekültek további sorsának intézése során is demokratikusan járt el. Bár ismert tényekről van szó, ezek bemutatásának helyet kellett volna biztosítani egy átfogó tanulmányban. Az Ausztriába 1957 januárjában beengedett magyar úgynevezett repatriáló bizottság csekély eredményeket tudott csak felmutatni. A könyv szerzője Eduard Stanek adatait veszi át,⁴ melyek szerint hét és fél ezren tértek vissza Magyarországra, más források szerint⁵ Ausztrián keresztül legalísan és illegálisan összesen tizenkét-tizennyolc ezren tértek haza.

A tanulmány szövegébe ékelve számos osztrák és ENSZ-dokumentum olvasható, amelyekre azonban a könyv tartalomjegyzékében semmiféle utalás nincs. Sajnálatos az is, hogy a kiváló papírra nyomtatott könyv silány ragasztása miatt csak egyszeri átlapozást bír ki, így újra és újra fellapozható forrásgyűjteményként bajosan lehet használni.

4 Eduard Stanek: *Verfolgt, verjagt, vertrieben, Flüchtlinge in Österreich*. Bécs–München–Zürich, 1985, Europa-verlag.

5 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I. kötet*. Budapest, 1989, Európa, 400. o.; Cseresnyés Ferenc: *Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át. Múltunk*, 1998. 1. sz. 58. o.